NOVA KNJIGA TEMELJNE IZDAJE SLOVENSKE PESEMSKE DEDIŠČINE

Slovenske ljudske pesmi. *Pripovedne. 5.* Ur. Marjetka Golež Kaučič (glavna urednica), Marija Klobčar, Zmaga Kumer, Urša Šivic, Marko Terseglav. Ljubljana: Slovenska matica, Založba ZRC, 2007. 955 str.

Znanstveni korpus Slovenskih ljudskih pesmi (SLP) je bogatejši za novo, peto knjigo pripovednih pesmi. V najobsežnejšem zvezku doslej je ne glede na estetsko, stilno ali glasbeno podobo objavljenih 54 pesemskih tipov in 857 variant družinskih pripovednih pesmi (pridruženih jim je tudi 62 variant hrvaških in srbskih ljudskih pesmi, predvsem iz Bele krajine), kar je celoten korpus družinskih pripovednih pesmi od prvih zapisov iz 18. in 19. stoletja do najnovejših zvočnih posnetkov v letu 2001. Monografija je sad večletnega kolektivnega dela sodelavcev Glasbenonarodopisnega inštituta (GNI) ZRC SAZU (avtorji in uredniki so Marjetka Golež Kaučič, Marija Klobčar, Zmaga Kumer, Urša Šivic in Marko Terseglav, sodelovali so še Mojca Kovačič, Maša Marty, Julijan Strajnar in Robert Vrčon) in zunanjih sodelavcev pod vodstvom predstojnice GNI in glavne urednice SLP 5, Marjetke Golež Kaučič.

Prestižna znanstvenokritična izdaja slovenskih ljudskih pesmi nadaljuje in nadgrajuje poslanstvo štirih obsežnih knjig *Slovenskih narodnih pesmi* (SNP) (1895–1923), ki jih je začel urejati Karel Štrekelj, dokončal pa Joža Glonar. Kot je mogoče prebrati v predgovoru prve knjige SLP, ki je izšla leta 1970, je tudi do izdajanja pričujoče zbirke ljudskih pesmi prišlo na pobudo Slovenske matice, ki je tako izdala po štiri knjige SNP in SLP, leta 2006 pa je ob Založbi ZRC ostala sozaložnica SLP 5. Že skoraj štiri desetletja izdaje SLP pripravljajo sodelavci GNI. Prva knjiga, ki so jo uredili Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar in Valens Vodušek, je vsebovala 19 tipov junaških in zgodovinskih ter 47 tipov bajeslovnih in pravljičnih pripovednih ljudskih pesmi. Knjiga SLP 2 pod uredniškim vodstvom Zmage Kumer, Milka Matičetova in Valensa Voduška, ki je izšla šele leta 1981, je prinesla 78 tipov legendarnih pesmi. Tudi v knjigi SLP 3, ki so jo leta 1992 uredili Marko Terseglav, Igor Cvetko, Marjetka Golež in Julijan Strajnar, je bilo objavljenih še 44 tipov legendarnih pesmi, le-tem se je pridružilo 16 tipov socialnih pripovednih pesmi. Že šest let zatem je pod urednikovanjem Marjetke Golež, Zmage Kumer, Marka Terseglava in Roberta Vrčona izšla knjiga SLP 4 in prinesla 34 tipov ljubezenskih pripovednih pesmi. Po 238 objavljenih pesemskih tipih, ki skupaj vsebujejo več tisoč pesmi oz. variant, in po devetih letih priprav, kolikor je minilo od izida SLP 4, je pred nami nova in izpopolnjena peta knjiga SLP.

Kakor se uredništvo sicer drži urejevalnih načel že iz prve knjige, prinaša takorekoč vsaka nova knjiga kakšno novost, ki pomeni izboljšavo in dopolnitev celotne zbirke oz. nadaljnjih knjig. Pridobitve tokratne knjige so dialektološke analize dvanajstih tipov pesmi, ki jih je opravila Tjaša Jakop z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in barvni zemljevidi razširjenosti devetih pesemskih tipov po slovenskem etničnem ozemlju, ki jih je izdelal Franci Petek z Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU. Knjiga poleg osrednjega dela vsebuje še predgovor, izčrpno bibliografijo in spremno znanstveno študijo Marjetke Golež Kaučič z naslovom Pesmi o družinskih usodah in konfliktih (družinske balade), kjer je Marko Terseglav prispeval razdelek o metro-ritmični, kitični in melodični podobi pesmi. Nadalje sledi sedem različnih, za izdajanje ljudskih pesmi specifičnih kazal, in za neslovenske bralce in tuje raziskovalce še posebej dragoceno – prevodi spremnega besedila, povzetkov pesemskih tipov s komentarji ter osmih izbranih pesmi v angleščino.

Vsak pesemski tip je urejen po folkloristični, literarnovednih in muzikoloških redakcijskih načelih. Ima zaporedno številko (54 tipov v tej knjigi npr. sega od zaporedne številke 237: Oče določa usodo hčere (Zormanova Micika) do 287: Obsojena detomorilka), znotraj njega si tekoče sledijo (večinoma) kronološko urejene variante, ki vsebujejo obvezne in možne elemente: zaporedno številko izbrane pesmi v Štrekljevih (Š) SNP, čas, kraj in/ali izvor zapisa, ime pevca in

zapisovalca, notni zapis napeva, prepis zapisa oz. besedilo pesmi, navedbo predhodne objave in vira in morebitne opombe. Poslednji varianti v posameznem tipu, ki lahko sledi šele po več desetih straneh (npr. pri 188 variantah pesemskega tipa Nevesta detomorilka), sledijo pojasnila neznanih besed in dragocen ter za znanstvenokritično izdajo nepogrešljiv redaktorjev tekstološki, etnomuzikološki, zgodovinski, sociološki ipd. znanstveni komentar z morebitno bibliografijo.

Čeprav je že Herder zapisal, da je ljudsko pesem treba poslušati, ne le brati, in je v folkloristiki že dolgo uveljavljeno načelo, da je ljudska pesem sinkretična in nedeljiva celota besedila in napeva, po čemer se seveda ravna tudi redakcija SLP, zapisi melodije še posebej v starejših virih umanjkajo, zato jih pri vseh variantah ni mogoče objaviti. Nekaterim zapisovalcem v 18. in 19., še celo v 20. stoletju, se zapis melodije (takrat) pač ni zdel pomemben ali pa napeva niso bili vešči zapisati. Podobno je s podatki o pevcih, ki naj bi vsebovali tudi njihovo letnico rojstva, pa se pogosto zgodi, da v viru (različnih rokopisnih zbirkah, zapuščini zapisovalcev ipd.) ni niti njihovega imena. Še celo nadaljevalec Pleteršnikovega dela, Jože Glonar, je leta 1923 pomen informacije o pevcih zametoval in imel kazalo pevcev, ki ga je sicer načrtoval Pleteršnik, za zgolj »kopico gluhih imen«. Zato pa je v predgovoru SLP 1 (pretežno) pevkam (npr. Živčkovi Katri iz Vinj nad Dolskim ali pa Alojziji Novak iz okolice Trebnjega na Dolenjskem, le-ta je Mateju Hubadu napamet zapela skoraj neverjetno število 300 pesmi), ki so zapisovalcem s petjem prenesle del slovenske ljudske duhovne kulture, namenjena še posebna pozornost. Tudi v najnovejši knjigi je glavna urednica zapisala, da so »nosilke ljudske baladne tradicije predvsem ženske«. Med njimi v SLP 5 poleg množice drugih prednjači Marinka Bobnica, »70-letna stara Morkinja« iz Morja pri Framu na Štajerskem, ki je Oroslavu Cafu leta 1845 zapela med drugim enajst različnih družinskih balad.

Ta podatek je bralcu dosegljiv ravno v Kazalu pevcev in pevk, ki vsebuje več sto imen z navedbami zaporednih številk pesemskega tipa in njegovih variant. Za iskanje neke pesmi nepogrešljivo je tudi obsežno Kazalo pesmi po prvem verzu, edini tip kazala, ki ga je uresničil Štrekljev naslednik že v SNP in ki evidentno kaže tako na t. i. potujoče verze v slovenskih ljudskih pesmih kot tudi na različno jezikovno, predvsem glasovno realizacijo istega verza v različnih slovenskih narečjih. Uvajalna formula »Stoji, stoji tam beli grad« je namreč prvi verz treh variant različnih pesemskih tipov, objavljenih v tej knjigi: Nezvesta gospa s tremi stražarji/B (267/31), Žena umori otroka moževe ljubice (270/1) in Sestra zastrupi sestro (Zarika in Sončica) (272/5). Drugi najobsežnejši pesemski tip s 151 variantami, Vdovec na ženinem grobu, pa vsebuje tako različne prve verze, kot so: »Lajnsko leto sam se ženu« (252/51) iz prekmurskih Mlajtincev, »Lani sem se omoživ« (252/44) iz štajerske Paške vasi ali »Vanskə let səm se uženu« (252/58) iz gorenjskega Gozda pri Kamniku, kar hkrati potrjuje variantnost ljudske pesmi kot eno izmed njenih določujočih lastnosti.

Iz Kazala zapisovalcev je moč razbrati delež posameznikov v zapisih ljudskih pesmi. Poleg sodelavcev GNI, ki so prispevali največ zapisov od leta 1955 naprej, med ostalimi prednjačijo: Anton Breznik, že omenjeni Oroslav Caf, Josip Dravec, Franc Kramar, Gabriel Majcen, Tončka Marolt, Matevž Ravnikar-Poženčan, Ivan Šašelj, Matija Valjavec, Nežka Vavpotič in prvi med njimi – Stanko Vraz. O prisotnosti slovenske ljudske pesmi oz. njeni razširjenosti po slovenskem etničnem ozemlju in zunaj njega priča Kazalo pesmi po krajih in pokrajinah, kjer je prva Gorenjska s 319 zapisi, sledita ji Štajerska (249) in Dolenjska (122) ter Primorska (73), Prekmurje (64), Porabje (61), Notranjska (37), Koroška (24), Benečija (8) in Rezija (5). 9 zapisov je iz Medžimurja, Prezida, Tropetov in Vivodine na Hrvaškem, 5 pesmi je bilo zapisanih med slovenskimi izseljenci v Franciji, ena v ZDA, za 6 zapisov pa podatka o kraju zapisa ni bilo. Pripomniti je treba, da je delež pokrajinskih zapisov lahko odvisen tudi od porekla posameznih prizadevnih zapisovalcev (Vraz je največ pesmi zapisal vendarle na Štajerskem, po drugi strani pa je Franc Kramar s kolesom prekrižaril skoraj vso Slovenijo) oz. da so sodelavci GNI pesmi načrtno zbirali po še neraziskanih krajih (npr. v 50. letih na Tolminskem, v 60. v Reziji in v 70.

letih v Porabju). Poleg Kazala pesmi po metro-ritmičnih tipih in po kitični strukturi besedila so vsi prej našteti podatki nazorno prikazani še v sklepnem Podrobnem kazalu pesemskih tipov in variant.

Kot je v Predgovoru in spremni razpravi zapisala Marjetka Golež Kaučič, predstavljajo balade o družinskih usodah skupaj z ljubezenskimi kar 34 % vseh snovi ljudskih pripovednih pesmi (legendarne 42 %, mitološke in zgodovinske pa 15 %). Družinske balade tematsko upesnjujejo odnose v družini od snubitve in poroke, npr. Oče določa usodo hčere (Zormanova Micika), Smrt neveste pred poroko/C (Mlada Breda), Z roparjem omožena (Kata, Katalena), do rojstva otrok, Smrt matere na porodu/A, Porod v grobu, smrti matere ali otrok, Vdovec na ženinem grobu, Treh hčera nagla smrt, Smrt rejenke, in ponovne poroke, več vrst pesemskega tipa Mačeha in sirota (npr. Sirota Jerica), Mati iz groba tolaži siroto. Ljudske pesmi ne zamolčujejo prešuštva in ljubosumnosti (Nezvesta žena pobegne možu, Prešuštnik in ljubica kaznovana, Žena umori otroka moževe ljubice), incesta (Brat umori sestro), umora v družini (Pastorek umori očima (Rožlin in Verjanko), Pastorek umori mačeho, Sin na tastovo pobudo umori mater, Oče umori sinova, Nevesta detomorilka), nesreče v zakonu (Ugrabljena žena ne sme domov, Prisilno daleč omožena) in zanemarjanja staršev (Sinovi zavržejo mater). Med izvirnimi slovenskimi baladami je poleg pesmi o trpljenju sirot še posebej pretresljiv pesemski tip Kaznjenec odkloni vrnitev k družini (Galjot).

Po vsebini teh balad sodeč se ne gre čuditi nekdanjemu poimenovanju ljudskih pripovednih pesmi – »stare žalostne«. Skorajda ni pesmi, kjer ne bi bila prisotna smrt kot kazen, odrešenje ali zločin. Tudi pripovedne pesmi, ki jim vsaj približno, če ne celo zelo natančno lahko določimo čas nastanka, kar za ljudske pesmi ni ravno pravilo, so t. i. pesmi obsmrtnice oz. slovésa, ki so jih v 19. in še na začetku 20. stoletja na vzhodnem Štajerskem sestavljali organisti, učitelji itd. ob nenadnih in tragičnih smrtih posameznikov in so se razširile in prevrstile v pripovedne pesmi (npr. Treh hčera nagla smrt in Oče umori sinova).

Družinske pripovedne pesmi so odsev časa (iz srednjega veka do bližnje preteklosti) in (takratnih) neenakopravnih odnosov med spoloma in stanovi oz. družbenimi plastmi. Izrazito vidna je prisotnost patriarhata, sorodniki po moški strani odločajo o ženski usodi (Oče določa usodo hčere (Zormanova Micika), Mož kaznuje nezvesto ženo), matere sklepajo dogovorjene poroke svojih otrok (Smrt daleč omožene) ipd., kar vse nima le odmeva v slovenskih ljudskih pesmih, pač pa občečloveške teme v slovenskem ljudskem izročilu povezuje s širše slovanskim, evropskim in svetovnim (npr. Orestov motiv v Rošlinu in Verjanku, Odisejev motiv v tipu Mož se vrne na ženino svatbo ipd.).

Posebno mesto med slovenskimi ljudskimi pesmimi pa v slovenskem kulturnem spominu in v pričujoči knjigi zavzema (poleg Pegama in Lambergarja zaradi Prešernove prepesnitve verjetno najbolj znana slovenska pripovedna ljudska pesem) t. i. arhetipska nacionalna balada Lepa Vida oz. pesemski tip Zvijačna ugrabitev mlade matere. Tokrat je v knjigi prvič na enem mestu objavljenih vseh enajst variant, od prve, znamenite ribniške variante, zapisane pred letom 1819, po kateri se je zgledoval France Prešeren in kjer Vida prostovoljno stopi na zamorčevo barko, do štirih gorenjskih variant od 1868 do 1928, kjer je v kroparskem in ihanskem zapisu na barko zvabljena pod pretvezo, da bo dobila zdravilo za otroka, in končno – štiri variante iz Rezije, od katerih so bile prve tri posnete 13. in 16. maja 1962 v Liščacah in Osojanah in so po več desetletjih, ko pesem drugje po slovenskem etničnem ozemlju ni bila zapisana, pomenile pravcato folkloristično odkritje. Leta 1965 je 11., zaenkrat zadnjo odkrito varianto Lepe Vide, v Danah pri Ribnici zapisala Zmaga Kumer. Najpopolnejši in najbolj zaokrožen rezijanski zapis je 7. varianta, z vidika odstiranja skrivnostnosti te balade pa 8. varianta, v kateri je razodeto, da je tisti, ki Vido (v tej varianti Marjanco) sprašuje, zakaj ni več tako lepa, v resnici njen nekdanji fant. Spričo izjemnosti in redkosti te balade, mnogoterih literarnih, plesnih in likovnih upodobitev in transformacij lepovidinskega motiva ter posledičnih obsežnih folklorističnih in literarnovednih

obravnav je tudi znanstveni komentar tega pesemskega tipa, ki so ga prispevali Zmaga Kumer, Marija Klobčar, Marjetka Golež Kaučič in Robert Vrčon, najobsežnejši v pričujoči knjigi in SLP nasploh, v opombah pa je tudi petero poknjiženj rezijanskih variant Mateja Šeklija (4) in Milka Matičetova (1). Marija Klobčar je v komentarju občuteno zapisala: »Pesem o lepi Vidi presega raven pripovednih pesmi z nekim tragičnim zapletom in takšnim ali drugačnim razpletom. Presega jih z motivi, ki so se spletali v njej, in z močjo konflikta, ki ni bil le zunanji, temveč je bil v Vidi sami. Je namreč upesnjena pripoved, v katero so se združile skoraj vse stiske, ki so lahko doletele dekle oziroma mlado mater: njena zveza s tujcem oziroma s človekom, od katerega jo loči družbena ločnica, je obsojena na propad in razpade /…/ Lepa Vida tako ni le pesem o zvijačni ugrabitvi mlade žene, torej pesem z motivom, ki je sicer značilen za pesem o Meljavščici (Kumer 2002: 152). Je tudi pesem o ločevanjih in nepričakovanih srečanjih, o razpetostih med dolžnost in hrepenenje ali pa zgodba o razpetosti med dve ljubezni, ki hkrati nista uresničljivi. Lepa Vida ni le nevedno, nekdaj lepo dekle, ki ga premeteni tujec zvabi na ladjo in odpelje v svoj svet, temveč mlada ženska, ki jo je življenje v mnogovrstnih podobah razpetosti in tragičnosti dvignilo daleč nad povprečje.«

Vzporedno s pripravljanjem obsežnih znanstvenokritičnih izdaj so uredniki SLP urejali in izdali nekatere bolj poljudne zbirke, kot je npr. še zmeraj zelo izčrpna in natančna monografija Zmage Kumer: *Pesem slovenske dežele: primeri iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta v Ljubljani* (1975), ki poleg SNP v marsičem nadomešča še ne popolno izdano zbirko SLP, in posamezne tematsko urejene zbirke, kot sta Zmage Kumer: *Je ohcet vesela ...: ljudske svatbene pesmi na Slovenskem* (2001) ali *Tri prste pod popkom: slovenske ljudske erotične, nagajive in kvantarske pesmi* (2006) Marka Terseglava. Izsledke siceršnjega znanstvenega raziskovanja slovenske ljudske pesmi je čutiti iz poglobljenih folkloristočnih, literarnovednih in etnomuzikoloških komentarjev vseh sodelavcev GNI, o transformaciji slovenskega ljudskega pesništva v umetno slovensko poezijo še zlasti v besedilih Marjetke Golež Kaučič, avtorice monografije *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti* (2003), o glasbenem preoblikovanju pa v dodatkih Urše Šivic, avtorice doktorske disertacije *Transformacija slovenskih ljudskih pesmi v nekaterih zvrsteh popularne glasbe v devetdesetih letih 20. stoletja* (2006).

Izdajanje SLP, ki ga spremljajo tudi zvočne publikacije – glasbene zgoščenke z izborom zvočnega gradiva iz arhiva GNI (izdajo tokratnih 22 družinskih balad so pripravili Marjetka Golež Kaučič, Urša Šivic in Drago Kunej), je težak, težaven in ne le zato dolgotrajen proces. Ko bo zbirka zaključena, bo zajet celoten in obsežen korpus slovenskih ljudskih pesmi v znanstvenokritični obdelavi, že dosedanjih pet knjig, trajni pomnik slovenske pesemske dediščine in slovenske folkloristike, pa predstavlja izjemen delež slovenske ljudske duhovne kulture in vir vsakršnih nadaljnjih folkloristočnih, literarnovednih, kulturnozgodovinskih in drugih humanističnih in družboslovnih raziskav.

Vladka Tucovič
Fakulteta za humanistične študije v Kopru